

SEVINC ZEYNALOVA
Bakı Dövlət Universitetinin baş müəllimi
e-mail: [sevinc zeynalova@hotmail.com](mailto:sevinczeynalova@hotmail.com)

XVI-XVII ƏSRİN BİRİNCİ RÜBÜNDƏ VENESIYA-OSMANLI MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ SƏFƏVİLƏR

Açar sözlər: beynəlxalq münasibətlər, diplomatiya, Venesiya, Səfəvilər

Ключевые слова: международные отношения, дипломатия, Венеция, Сефевиды

Key words: international relations, diplomacy, Venice, Safawids

XV əsrin sonu-XVI əsrin əvvəllərində Avropada və dünyada beynəlxalq vəziyyət yenidən dəyişdi: bu, ilk növbədə, Böyük Coğrafi Kəşflərin genişlənməsi və Avropa dövlətlərinin müstəmləkəçilik siyasətinin yaranması ilə bağlı dəyişikliklər idi. Konkret Venesiya Respublikasının xarici siyasətinə, o cümlədən, onun Osmanlı imperiyası ilə münasibətlərinə təsir edən amillər isə, bir tərəfdən, Venesiyanın Şərqi ticarətində Portuqaliya və İspaniya kimi rəqiblərinin ortaya çıxması, digər tərəfdən, 1494-cü ildə başlamış olan və 1559-cu ilədək davam etmiş İtaliya müharibələri idi.

Osmanlı imperiyasının beynəlxalq durumunda da bəzi ciddi dəyişikliklər baş vermişdi. Belə ki, sultan II Mehmedin vəfatından sonra onun oğulları II Bəyazidlə Cem sultan arasında gedən taxt-tac uğrunda mübarizə, Cem sultanın öz qardaşına qarşı hərbi yardım almaq üçün Avropa saraylarını gəzməsi, 1481-ci ildə Otrantonun Türkiyədən geri alınması, 1492-ci ildə Qranada əmirliyinin ispanlar tərəfindən işğalı və s. bi kimi amillər Qərbdə Osmanlı imperiyasına qarşı qələbə qazanmaq ümidlərini artırmışdı.

Roma papaları Osmanlı imperiyasına qarşı səlib yürüşü təbliğatını da elə bu illərdə gücləndirmişdilər. Papa VI Aleksandr Borcia 1500-cü ildə osmanlılara qarşı mübarizə üçün yeni onda bir vergisi toplanılması haqqında xüsusi fərman vermişdi (1, s.173). Papa fərmanına görə, bu vergini ödəməkdən imtina edənlər mürtəd elan olunmalı və gəlirlərindən məhrum edilməli idilər.

Bu zaman Venesiya Respublikası Osmanlıların düşmüş olduqları ağır vəziyyətdən istifadə edərək ona qarşı müharibəyə başlamaq qərarına gəldilər (1499-1502-ci illər). Lakin Venesiyanın özünün də hərbi durumu ağır idi: respublika İtaliya müharibələrinə də cəlb olunmuşdu və osmanlılara qarşı güclü müttəfiqə ehtiyacı var idi. Venesiya Respublikası özünün Osmanlı imperiyasına qarşı Ağqoyunlu dövləti kimi ənənəvi müttəfiqini itirmişdi və indi onun yerində yaranan yeni və daha qüvvətli Səfəvi monarxiyasının yaranmasını böyük sevinclə qarşılamışdı.

Venesiya Respublikasını narahat edən digər bir məsələ Şərqi ticarətinin Vasko da Qamanın kəşf etdiyi okean yolu ilə qərbə doğru istiqamətlənməsi idi. Bunun qarşısının almaq, Şərqlə ticarətini davam etdirmək üçün Venesiya Portuqaliyaya qarşı Misir məmlük sultanlarına da kömək etməkdən çəkinmirdi. Məsələn, 1503-cü ildə bir neçə Venesiya gəmisi sökülüb Misirə verilmiş və Aralıq dənizindən Qırmızı dəniz sahillərinə daşınmışdı (1, s.174).

Təxminən elə bu illərdə Venesiyanın Səfəvi dövləti ilə ilk diplomatik ünsiyyəti də baş verirdi. Belə ki, Şərqdə müttəfiqlərinin sayını artırmaq məqsədilə Venesiya Respublikası hökuməti öz elçisi Konstantino Laskarini Qaraman bəyliyi və Səfəvi dövləti ilə rəsmi əlaqələr yaratmaq üçün Azərbaycana yola salır (1, s.174-180). Beləliklə, Venesiya Respublikasının Səfəvi dövləti ilə ilk diplomatik əlaqələri 1499-1502-ci illər Venesiya-Osmanlı müharibəsi

gedişində yarandı. Venesiya hökuməti Şərqdə Səfəvilərlə əlaqədar baş verən hərbi-siyasi dəyişiklikləri diqqət mərkəzində saxlayırdı.

Lakin Venesiya Respublikası Səfəvi dövlətini bu ilk mərhələdə Osmanlı imperiyasına qarşı çevirə bilmədi. Əvvəla, Səfəvilər bu mərhələdə Şirvanşahlar və Ağqoyunlularla mübarizəsini davam etdirirdi. Digər tərəfdən, Avropadakı real vəziyyət də Venesiyanın xeyrinə deyildi: uzun-uzadı danışıqlardan sonra 1500-cü ildə Macarıstanla, 1501-ci ildə isə Papalıqla Türkiyəyə qarşı müqavilə imzalamasına baxmayaraq Venesiya onları osmanlılara qarşı birgə hərbi əməliyyatlara cəlb edə bilmədi. Üstəlik, Fransa və Portuqaliya da Venesiyaya hərbi yardım etməkdən imtina etdilər (2, s.457).

1499-cu il avqustun 12-də və 28-də (Navarin və Lepanto döyüşləri) Osmanlı donanması Venesiya hərbi dəniz qüvvələrini ağır məğlubiyyətə uğrattı. Lepantonu aldıqdan sonra, Bosniya valisi İsgəndər paşanın başçılıq etdiyi türk qoşunları Şimali İtaliyadakı Venesiya mülklərinə daxil oldular. Bununla da Venesiyaya qarşı Osmanlı imperiyasının Milanla birləşməsi üçün real imkan yarandı.

Beləliklə, Venesiya Respublikası Osmanlı imperiyasına qarşı bu müharibəni də uduzmaqda idi. Ona görə də Venesiya Osmanlı imperiyası ilə sülh danışıqlarına başladı və 1502-ci ilin dekabrında iki dövlət arasında hərbi əməliyyatlar dayandırıldı. Bağlanmış sülh müqaviləsi 1502-ci il dekabrın 14-də Osmanlı sultanı, 1503-cü il mayın 20-də isə Venesiya doju tərəfindən təsdiqləndi (3, s. 411).

Qeyd edək ki, müharibəni başa çatdıran Venesiya osmanlılara qarşı nəzərdə tutduğu hərbi-siyasi planlarından əl çəkməmişdi. Bu planların həyata keçirilməsi üçün isə Səfəvi dövlətinə bir müttədiq olaraq böyük ehtiyac var idi. 1502-ci il sülhündən sonra Venesiya ciddi cəhdə Səfəvilərlə diplomatik və ticarət münasibətlərini genişləndirməyə can atırdı. Səfəvi şahı I İsmayıl da öz növbəsində Qərbdə Venesiya kimi bir müttəfiqə ehtiyac duyurdu, çünki 1510-cu il Mərv döyüşündən sonra Səfəvilərin xarici siyasət planlarında öncül məsələ - Osmanlılara qarşı mübarizə idi.

1508-1513-cü illər ərzində istər Venesiya tərəfi, istərsə də Səfəvilər bir-birilə diplomatik münasibətləri saxlamaqda davam etməklə yanaşı, bəzi siyasi və hərbi danışıqlar da aparırdılar. 1508-ci ilə şah I İsmayıl Venesiyaya öz elçilərini göndərmiş, bu münasibətlərin daha konkret bir məcraya yönəldilməsini istəmişdi (1, 191-192). Lakin bu zaman Venesiyanın beynəlxalq vəziyyəti çox ağırlaşmışdı: onun Şimali İtaliyadakı mülklərini bölüşdürmək üçün Papalıq, Almaniya imperiyası, İspaniya, Florensiya və digər İtaliya dövlətləri mübarizə aparırdılar və hətta Venesiyaya qarşı 1508-ci ilin dekabrında bu dövlətlərin "Kambre liqası" da təşkil olunmuşdu (2, s.459; 4, s.215). Bu səbəbdən də Səfəvilərin Venesiyanı Osmanlı imperiyasına qarşı çevirmək planları baş tutmamışdı.

XVI əsrin 20-ci illərinə doğru Venesiyanın Osmanlı imperiyası ilə münasibətləri bu zamanadək görünməmiş səviyyədə genişləndi. Bu iki dövləti bir-birilə yaxınlaşdıran başlıca amil Portuqaliyanın Qırmızı dəniz bölgəsində fəallaşması ilə bağlı idi. Digər tərəfdən, 1514-cü il Çaldıran döyüşündən sonra Səfəvilərin Portuqaliya ilə yaxınlaşması Venesiyanın müvafiq olaraq bu Şərq dövləti ilə əlaqələrini zəiflətməyə başladı.

Venesiyanın Osmanlı imperiyası ilə yaxınlaşması bu ikincinin də xeyrinə idi. Əvvəla, sultan hökuməti bu yolla Avropada özünün ən güclü dəniz rəqibini neytrallaşdırırdı, digər tərəfdən, Portuqaliyanın Qırmızı dəniz bölgəsində fəallaşması onun da maraqlarına toxunurdu. Bu məqsədlə Osmanlı sultanı Yaxın Şərqdəki mülklərində Venesiyaya böyük ticarət imtiyazları vermək qərarına gəldi. 1516-cı ilin oktyabrında Dəməşqi aldıqdan sonra sultan Səlim Venesiya tacirlərindən Suriya şəhərlərində alınan gömrük vergisini 20 %-dən 5 %-ə

endirdi. Məmlüklərin venesiyahlara qarşı tətbiq etdikləri məhdudiyətləri də ləğv etdi və onlara dini ibadət azadlığı verdi (1, s.214; 5, s.33-34).

Eyni tədbirlər 1517-ci ildən sonra Misirdə də həyata keçirildi: Venesiya təbəələrinə böyük ticarət imtiyazları və ibadət azadlığı verildi.

Venesiya Respublikasının Osmanlı imeprijası ilə dinc münasibətləri XVI əsrin 30-cu illərinin sonunadək (yəni növbəti, 1538-1540-cı illər Venesiya-Osmanlı müharibəsinədək) davam etdi. Bu müddət ərzində Venesiya Osmanlı imperiyasına qarşı hər hansı ittifaqda çıxış etməkdən çəkindi. Üstəlik, bu dövrdə Venesiyanın Səfəvilərlə də hər hansı diplomatik münasibəti haqqında mənbələrdə faktlara rast gəlinmir.

Lakin XVI əsrin 20-ci illərindən başlayaraq Osmanlı imperiyası Qərbi Avropada geniş fəthlərə başlayır və bu beynəlxalq vəziyyətdə bəzi dəyişikliklərə, Osmanlı imperiyası cümlədən, Venesiyanın xarici siyasətində dəyişikliklərə gətirib çıxarır. 1520-ci ildə Osmanlı taxtında hakimiyyətə gələn sultan I Süleyman (1520-1566) 1521-ci ildə Belqradı, 1522-ci ildə Rodosu ələ keçirir və bundan sonra Osmanlı imperiyasının bütün hərbi qüvvələrini Macarıstana qarşı yönəldir. 1526-cı ildə avqustun 29-da Mohaç vuruşmasında macar kralı II Layoş osmanlılar tərəfindən darmadağın edilir və Buda osmanlıların əlinə keçir. Bununla da Mərkəz Avropa istiqamətində osmanlı fəthlərinə yol açılır (1, s.223; 6, s.147).

1529-cu ildə sultan I Süleyman Habsburqlara qarşı yürüşə başlayır, sentyabr ayında Vyana mühasirəyə alınır. Həmin il İtaliya müharibələrində iştirak edən əsas qüvvələr arasında Kambre sülhünün bağlanması osmanlıların vəziyyətini xeyli çətinləşdirir, çünki Habsburqlar öz qüvvələrini birbaşa Osmanlı imperiyasına qarşı yönəltmiş olur.

Vəziyyəti belə görən sultan Süleyman 1533-cü ilin iyununda İstanbulda Habsburqlarla "əbədi sülh" bağlayır; bu sülhə Polşa da qatılır. Macarıstan ərazisi faktiki olaraq Osmanlı imperiyası və Habsburqlar arasında bölüşdürülür (6, s.154).

Sultan Süleymanın fəthləri Avropada beynəlxalq hərbi-siyasi durumu Osmanlı imperiyası üçün əlverişli edir və təbii ki, bu, Venesiyanın böyük narahatlığına səbəb olur. Venesiya Habsburqlarla və papalıqla 1538-ci ilin iyununda ittifaq bağlayır və elə həmin ay Osmanlı imperiyasına qarşı müharibəyə başlayır. 1538-ci il sentyabrın 28-də Xeyrəddin Barbarosun başçılıq etdiyi Osmanlı hərbi dəniz qüvvələri Genuya admiralı Andrea Dorianın başçılıq etdiyi 302 gəmidən ibarət böyük bir müttəfiq donanmasını (bu donanmada Venesiya ilə yanaşı, İspaniya, Portuqaliya, Papalıq, Malta və Genuya da iştirak edirdi) ağır məğlubiyyətə uğrattı (1, s.232). Osmanlı imperiyasının quru qoşunları Venesiya hərbi qüvvələrini Yunanıstan və Dalmasiya sahillərindən vurub çıxardı.

Məğlubiyyət qarşısında qalan Venesiya öz elçiləri Pyetro Zenonu və Tommazo Kontarinini sülh danışıqları aparmaq üçün İstanbula göndərdi. 1540-cı il oktyabrın 20-də imzalanmış sülh müqaviləsinə görə, müharibə gedişində osmanlıların ələ keçirdikləri bütün ərazilər (Aralıq dənizi adaları, Yunanıstan, Dalmasiya sahillərindəki qalalar) Osmanlı imperiyasının əlində qalırdı. Venesiya Osmanlı imperiyasına 300.000 dukat məbləğində təzminat ödəyirdi (7, s.220). Bununla yanaşı, Venesiya yenə də Osmanlı imperiyası ərazisində öz ticarət hüquqlarını saxlayırdı.

Venesiya Respublikasının Osmanlı imperiyası ilə dinc münasibətləri uzun çəkə bilməzdi, çünki aralarında cox böyük ixtilaflar mövcud idi.

1555-ci ildə Səfəvilərlə Amasya sülhünü imzaladıqdan sonra Avropa cəbhəsində hərbi əməliyyatları gücləndirən Osmanlı imperiyası 1570-ci ildə Venesiya ilə yeni müharibəyə başladı. Müharibə Kipr üstündə başladı.

Qərb dövlətlərinin Aaralıq dənizinin şərqində Osmanlı imperiyasına qarşı başlıca dayaq məntəqəsi olan Kipr bu dövrdə Venesiya Respublikasının hakimiyyəti altında idi. 1566-cı ildə Osmanlı taxtında hakimiyyətə keçən sultan II Səlim (1566-1574) Kipr əməliyyatını uğurla başa çatdırmaq üçün mühüm hazırlıqlar görmüşdü. O, Osmanlı imperiyasının bütün hərbi qüvvələrini Venesiyaya qarşı yönəltmək üçün əvvəlcə Səfəviləri neytrallaşdırmaq qərarına gəldi və 1568-ci ildə əldə olunan razılığa əsasən, Amasya sülhü yenidən təsdiqləndi (1, s.253). Elə həmin il sultan II Səlim Avstriya ilə sülh müqaviləsi bağladı və Transilvaniya uğrunda hər iki imperiya arasında gedən hərbi əməliyyatlar dayandırıldı. 1569-cu ildə Osmanlı imperiyası ərazisində Fransa təbəələrinə verilən ticarət imtiyazları da yeniləndi (1, s.253).

1570-ci il mayın 15-də sultanın qoşunları Kiprə daxil oldu.

Osmanlı imperiyasına qarşı təkbətək müharibə aparmaq imkanında olmayan Venesiya dərhal yardım üçün Papalığa, İspaniyaya və Səfəvilərə müraciət etdi. Səfəvi şahı Təhmasibin (1525-1576) yanın Venesiya səfiri Vinçenso Alessandri göndərildi. Məqsəd - nə yolla olursa olsun, Səfəviləri Osmanlılara qarşı müharibəyə başlamağa sövq etmək idi.

Lakin Alessandrinin danışıqları heç bir nəticə vermədi: şah Təhmasib Osmanlı imperiyasına qarşı yeni müharibəyə başlamaq planını qəbul etmədi (1, s.253-259).

V.Alessandri hələ Qəzvində ikən – 1571-ci il avqustun 1-də Osmanlı sərkərdəsi Lələ Mustafa paşa Kiprin fəthini başa çatdırdı.

Kipr əməliyyatı zamanı Avropa dövlətləri də Venesiyaya böyük yardım göstərmədilər. Yalnız 1571-ci il mayın 25-də, yəni Kiprin fəthinə 2 ay qalmış, Venesiya Respublikası, Papalıq və İspaniya arasında Osmanlı imperiyasına qarşı “Müqəddəs Liqa” yaradıldı; bu liqanın donanması (ona habelə Malta, Genuya və Savoyya gəmiləri də qoşulmuşdu) Genuya admiralı Andrea Dorianın başçılığı ilə türk donanmasını 1571-ci il oktyabrın 7-də Lepanto yaxınlığında (İnebahtı) ağır məğlubiyyətə uğratdı. Lakin bu qələbədən sonra müttəfiqlər arasında elə bir ixtilaf başladı ki, Venesiya artıq müharibəni davam etdirə bilmədi (2, s.500).

1573-cü il martın 7-də uzun sürən danışıqlardan sonra Venesiya ilə Osmanlı imperiyası arasında sülh müqaviləsi bağlandı. Bu müqaviləyə əsasən, Kipr adası Osmanlı imperiyasının hakimiyyəti altına keçdi. 1575-ci il avqustun 8-də Venesiya-Osmanlı müqaviləsi yeniləndi (8, s.6).

XVI əsrin sonu – XVII əsrin birinci yarısında Venesiyanın Osmanlı imperiyası imperiyası ilə münasibətləri daha çox diplomatik-siyasi xarakter aldı. Bunun başlıca səbəbi – Venesiyanın xarici siyasət xəttinin zəifləməsi, Avropada onun güclü rəqiblərinin ortaya çıxması idi.

1578-1590-cı illər və 1602-1612-ci illər Səfəvi-Osmanlı müharibələri gedişində Səfəvi diplomatiyasının bütün cəhdlərinə baxmayaraq, Venesiya Respublikasını Osmanlı imperiyasına qarşı çevirmək cəhdləri baş tutmadı. Bununla yanaşı, Venesiya üçün səciyyəvi olan cəhət – yəni digər dövlətin hərbi qüvvələri ilə Osmanlı imperiyasını zəiflətmək xətti bu dövrdə də davam edirdi. Venesiya çox diqqətlə Osmanlı cəbhəsində baş verən bütün yenilikləri izləyirdi.

Bu baxımdan, 1621-ci il Venesiya-Səfəvi danışıqları böyük maraq doğurur. Venesiya hökuməti tərəfindən şah I Abbasın elçilərinin 1621-ci il fevralın 1-də rəsmi surətdə qəbul olunmasından 3 gün sonra – fevralın 4-də Venesiya senatının xüsusi yığıncağı keçirilir. Son dərəcə ehtiyatlı siyasət yeridən, Səfəvilərə və Türkiyəyə münasibətdə həmişə güclü tərəfə meyl edən, şərait imkan verdikdə Osmanlı imperiyasına zərbə vurmaq fərsətini əldən verməyən Venesiya hökuməti yuxarıda göstərilən danışıqlar zamanı “səhvə yol verməmək üçün”, məxvi bir sənədlə tanış oldu. Sənəd dominikan ordeninin rahibləri tərəfindən tərtib

olmuş bir hesabatdan ibarət idi: hesabatda göstərilirdi ki, “Səfəvi şahı Osmanlı imperiyasına qarşı qisas hissi ilə yaşayır və Venesiya ilə ittifaqda onlara (osmanlılara) qarşı müharibəyə qalxmaq üçün fürsət gözləyir” (1, s.301-302).

Göründüyü kimi, Avropa siyasətçiləri, o cümlədə, Venesiya hökuməti öz Şərqdəki planlarını həyata keçirmək üçün Səfəvilərlə Osmanlı imperiyası arasındakı “nifrət”ə böyük ümid bəsləyirdilər.

Lakin Avropada Otuzillik müharibənin (1618-1648) başlaması ilə “Osmanlı problemi” arxa plana keçdi. Venesiya isə bu müharibədən sonra imzalanmış Vestfal sülhü ilə yenilənmiş beynəlxalq münasibətlər sistemində ikinci dərəcəli dövlət rolunu paylaşmalı oldu.

İSTINADLAR:

1. Mahmudov Y.M. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, 2006
2. История Италии. Москва, 1970, т.1
3. Danişmend İsmail Həmi. İzahlı Osmanlı tarixi kronolojisi. Cilt 1. İstanbul, 1947
4. История средних веков. Под ред. С.П.Карпова. Москва, 2001, Т.2
5. Иванов Н.А. Османское завоевание арабских стран. Москва, 1984
6. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв. Москва, 1984
7. Danişmend İsmail Həmi. İzahlı Osmanlı tarixi kronolojisi. Cilt 2. İstanbul, 1948
8. Danişmend İsmail Həmi. İzahlı Osmanlı tarixi kronolojisi. Cilt 3. İstanbul, 1950

СЕВИНДЖ ЗЕЙНАЛОВА
Старший преподаватель БГУ

ВЕНЕЦИАНО-ОСМАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ И СЕФЕВИДЫ В XVI - ПЕРВОЙ ЧЕТВЕРТИ XVII ВВ.

В XVI - начале XVII вв. борьба против Османской империи оставалась для Венецианской Республики и государства Сефевидов важнейшим направлением внешней политики. Заинтересованная в том, чтобы нанести поражение Турции, обеспечив, таким образом, свою безопасность в Европе и устранив в лице Османской империи серьезное препятствие на пути осуществления своих колониальных планов на Востоке, Венеция шла на сближение с Сефевидским государством, в котором видела единственную силу, способную противостоять Османской империи. Кроме того, взаимное ослабление двух этих великих тюркских монархий способствовало бы реализации восточной политики Венеции.

Таким образом, конец XVI – начало XVII вв. для государства Сефевидов – период, когда были решены важнейшие внешнеполитические задачи. В то же время, само государства Сефевидов с очевидностью становилось объектом борьбы западноевропейских стран – в качестве сферы торгово-экономического и политического влияния.

SEVINC ZEYNALOVA
Senior lecturer BSU

**VENETIAN-OTTOMAN RELATIONS AND THE SAFAVIS
IN THE XVI-THE FIRST QUARTER OF THE XVII CENTURES**

In the XVI-early XVII centuries, the struggle against the Ottoman Empire remained the main question of foreign policy for Venetian Republic and the Safavi state. To provide its safety in Europe and to carry out its colonial plans in the East, Venice went on rapprochement with the Safavi state in which it saw the only force, capable to resist the Ottoman Empire. Besides, the mutual weakening of these two great Turkish states would contribute to the implementation of the eastern policy of Venice.

Thus, in the end of the XVI-early XVII centuries, the major questions of the Safavi state's foreign policy were solved. At the same time, the Safavi state became an object of the struggle among the states of the Western Europe.

Rəyçilər: t.e.n. Y.H. Gözəlova, t.e.d Q.Ə. Əliyev

Bakı Dövlət Universiteti Tarix fakültəsi "Qədim dünya və orta əsrlər tarixi" kafedrasının 22 may 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (protokol № 8)